

УДК 14+316.64

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2022.44.10>

ВІЙНА І ІСТИНА

Володимир Попов

*Донецький національний університет імені Василя Стуса,
юридичний факультет, кафедра теорії, історії держави і права та філософії права
вул. Симона Петлюри, 2, 21050, м. Вінниця, Україна
<https://orcid.org/0000-0003-3097-7974>*

Стаття є міркуваннями про співвідношення війни та істини, діалектичну суперечність ролі війни як царини хитрощів та свідомої омани та засобу перевірки справжності та ствердження особливого «режиму істини». У статті досліджується сутність концепту «постправа» і його ролі у формуванні сучасного епістемологічного поля в політичній риторичній та ЗМІ. Вказується, що подібне розуміння істини спирається на постмодерністський філософський дискурс і дефляційну концепцію істини аналітичної філософії. Зокрема стверджується, що поняття «постправа» означає не зухвалу брехню, а певну хибну інформацію щодо фактів подану таким чином, щоб задовільняти емоційно-ціннісній орієнтації різних груп споживачів інформації. В той же час «постправа» надає можливостей для маніпуляцій з боку різних політичних сил.

Стверджується, що в Росії концепт «постправа» використовується для політично-пропагандистських маніпуляцій та є спотворенням його постмодерністського зразку. В статті аналізується концепція «режиму істини», висунута М. Фуко. Вказується, що в західному світі та сучасній Росії сформувалися два протилежних «режими істини»: «режим постправа» та «режим владної брехні».

В статті простежується боротьба України проти імперіалістичних зазіхань Росії та стереотипів мислення, притаманних «імперії брехні». Ця боротьба загострилася під час війни, яка відбувається зараз на українській землі. Аналізуються докорінні зміни які відбуваються у західному інтелектуальному середовищі під впливом невинуватої російської агресії та зухвалому порушенні не тільки норм міжнародного права, а й дотримання будь-яких норм подачі інформації.

В статті стверджується, що в сучасній Україні сформувався надзвичайний «режим істини», який поєднує в собі й свідому оману ворога, але є й засобом перевірки справжності сили та інформованості. Доводиться, що російсько-українська війна не тільки світоглядним конфліктом, але й зіткненням двох режимів істини з яких народжується новий концепт істини.

Ключові слова: істина, постправа, війна, «режим істини», «імперія брехні», фейк, постнаціональний світ, віртуальна реальність, світоглядна оптика.

Актуальність проблеми. Страшна війна свідками (а деякі й учасниками) якої є ми всі зараз вимушує переосмислити не тільки певні життєві пріоритети та цінності, але й деякі фундаментальні філософські проблеми. Серед них, безперечно, й одна з ключових проблем філософії – проблема сутності, сенсу, критеріїв та форм існування Істини. Ще з античних часів до нас дійшов вираз: «Істина є першою жертвою війни», яка зазвичай приписується батьку європейської трагедії Есхілу. Ще за сторіччя до нього давньокитайський мислитель Сунь цзи в своєму знаменитому трактаті «Мистецтво війни» повчав: «Будь-яка війна заснована на обмані. Отже, коли ми здатні атакувати, ми повинні здаватися нездатними; при застосуванні наших сил ми повинні виглядати бездіяльними; коли ми поруч, ми повинні змусити ворога повірити, що ми далеко; коли далеко, ми повинні змусити його

повірити, що ми поруч» [1, с. 5]. Використання свідомої омани супротивника не тільки допускали, але й вітали Сократ, Платон, Аристотель.

В той же час, давньогрецькі мислителі, починаючи з Геракліта, вважали, що саме під час збройного протистояння, величного агону, ставкою якого є життя та смерть, відбувається встановлення істинного порядку речей: «Війна – отець всього і всьому цар. всім загальний, і загальний усім цар. І одних богами оголошує він, інших – людьми, одних рабами створює він, інших – вільними» [2, с. 56]. Й чи не є сучасне збройне та світоглядне протистояння боротьбою за ствердження Істини як права на вищу справедливість, добро і свободу?

Відтак, головною метою статті є намагання вирішити цю докорінну суперечність між статусом війни як царини допустимої омани і розумінням війни як засобу ствердження істини, точніше певного «режиму істини», про що мова піде далі.

Аналіз наукових публікацій. Проблема істини є однією з так званих «вічних» проблем філософії. Й тому перерахувати всі праці присвячені цій проблемі, навіть у контексті співвідношення з війною, – марна праця. Але до написання цієї статті мене безпосередньо надихнули книга Девіда Чалмерса «Reality+» [3], що вийшла саме напередодні лютогової російської агресії та найновітніша стаття американського філософа і журналіста Кріспіна Сартвелла, опублікована в квітневому числі британсько-австралійському філософсько-культурологічному часописі «Aeon» [4]. При цьому в своїй статті ми скористалися надбаннями сучасної західної філософської думки, особливо працями Мішеля Фуко [5], Жана Бодріяра [6], Лі Макінтайра [7] та Ювала Ноя Харарі [8]. Проблема істини в ідеології та політичній пропаганді, яка останнім часом набуває форми «постправди» стала предметом розгляду й українських дослідників: Георгія Почепцова [9], Євгена Ланюка [10] та багатьох інших, результати розвідок яких ми також намагалися використати в своїй статті.

Виклад основного матеріалу. В зазначеній вище статті К. Сартвелл стверджує, що в наш час коли істина немов «розчиняється» й її замінює так звана постправа, вона все ж таки залишається «одним із наших центральних понять – можливо, найголовнішим – і я не думаю, що ми можемо обійтися без неї» [4].

Здається, 24 лютого цього року стало певною зміною парадигми істини, а не тільки трагічною датою української історії. Епоха постмодерністської постправди стикнулася з трагічною реальністю в якій необхідність обману супротивника поєдналася з потребою об'єктивного знання справжнього перебігу подій. Нагадаємо, що згідно сучасним філософським підходам поняття «постправа» означає не просто зухвалу брехню, а певну хибну (або схиблену) інформацію подану таким чином, що справжні факти подаються в такій емоційно-ціннісній обгортці, в якій вони набувають потрібного вигляду як для політика-маніпулятора так і споживача, оскільки відповідає його картині світу. Інакше кажучи, постправа – це система бачення правди через «вірну» світоглядну оптику.

У XXI столітті політика постправди виходить за межі кабінетів та залів політиків у простір соціальних мереж. Масові носії цієї політики, розпалені модераторами, вступають у інформаційні бої без правил, фехтуючи своїми версіями постправди і швидко переходячи від спроб переконати противника до спроб принизити його. Англійське слово «фейк», яке перетворилося в своєрідний журналістський штамп, все більше перетворюється в тавро політичного супротивника. На опонентах ставлять тавро розповсюджувачів фейків, більше того, нездатних самостійно мислити «зомбі».

На початок 20-х років нашого сторіччя в глобальному інформаційному просторі здається остаточно встановився певний консенсус щодо режиму «постправди», філософи-постмодерністи й аналітики, здавалося б остаточно відмовилися від спроб пошуку

об'єктивної істини, яка б не залежала б від наших культурних, національних, мовних, гендерних та інших особливостей, естетичних уподобань та світоглядних переконань. Цей консенсус враховував також й вимоги мультикультуралістів: класична теорія «істини» стає виразом лише одного погляду серед багатьох інших, не кращого й не гіршого, а кожній неєвропейській спільноті (зрозуміло в межах дотримання законності) дозволялося мати власне розуміння істини. При цьому щоправда більшість спільнот та незахідних держав (за виключенням хіба що радикальних ісламістів, які намагаються встановити істини Корану в усьому світі) не претендувала на всезагальність свого тлумачення.

До цього багатобарвного глобального консенсусу намагалася приєднатися й Росія, яку можна розглядати як квазі-Європу. Російські історіософські шукання, починаючи від Чаадаєва та слов'янофілів і завершуючи полемікою між консерваторами-«деревенщиками» та марксистськими лібералами в 60-ті -70-ті роки минулого сторіччя несли на собі відбиток не лише вторинності російської філософської думки, але й її жорсткого спотворення європейських зразків, на кшталт російського більшовизму.

Але ще від Ф. Достоєвського та В. Соловйова (філософа, а не сучасного скандального пропагандиста) походить мрія про «вселюдське» покликання Росії, яка полягає в тому, щоб воскресити «істину Христа», карикатурною метаморфозою якої була радянська ідея про ствердження істини комунізму у всьому світі. Після 1991 року Росія, відмовившись від своєї всесвітньо-історичної місії, намагається здійснити ліберально-постмодерністський проєкт, який проте набуває перекручено-насилницьких форм (непрозора приватизація, війна в Чечні тощо). Втім, після кризи 1998 року в Росії починається нова епоха, яка продовжується й до сьогодні – путінська, ідеологічним стрижнем якої є реставраційні ідеї повернення колишньої могутності Великої Росії – імперської та / або радянської. Разом з тим інтелектуальна «еліта» не відмовляється від здобутків постмодернізму, включаючи концепт «постправди», використовуючи його для політично-пропагандистських маніпуляцій. Хоча російська «постправа» не є тотожною західному зразку, вона є скоріше брехнею, яку продукує владна машина. Так російській публіцист-емігрант Володимир Пастухов вважає, що брехня стала «нормою сучасної публічної політики» Росії, а вона з приходом до влади Путіна перетворилася з «імперії зла» в «імперію брехні» [11] (але в контексті сучасних подій треба зазначити, що відбувається поєднання цих двох визначень).

Втім, для зовнішнього використання ця російська політична брехня репрезентувалася як власний варіант постмодерністської «постправди» й західний світ до 24 лютого, керуючись принципом політкоректності, надавав фейкам про «донецьких повстанців» та «добровільне приєднання Криму» певну долю легітимності. Але в лютому цього року відбувається остаточне розмежування двох «режимів істини» – режиму західної постправди і режиму владної відвертої брехні.

Ми звертаємося до концепту «режим істини (*régime de vérité*)», винайденому Мішелем Фуко. В своєму інтерв'ю італійським журналістам у 1976 році він стверджував: «Істина – дитя цього світу, вона виробляється в ньому завдяки безлічі правил і обмежень. У ньому вона зберігає впорядковані впливи влади. Кожне суспільство має свій **режим істини** (виділено нами – В. П.), свою «загальну політику» істини, тобто типи міркувань, які вона приймає та використовує як істинні; механізми та органи, що дозволяють відрізнити істинні висловлювання від хибних; спосіб, яким ті та інші підтверджуються; технології та процедури, які вважаються дійсними для отримання істини; статус тих, кому доручено говорити те, що функціонує як істинне» [5, р.71]. Далі Фуко міркує про п'ять головних рис західного режиму істини, характерних для його часу. Перша: «"істина" зосереджена у формі наукового міркування в інститутах, які його виробляють»; друга – «вона

піддається постійній економічній та політичній стимуляції»; третя – вона є «об'єктом нескінченного поширення та споживання у різноманітних формах»; четверта – «вона виробляється і передається не під винятковим, але під панівним контролем та управлінням кількох великих політичних та економічних інститутів (університет, армія, засоби масової інформації)»; і, нарешті, п'ята – «вона є ставкою будь-якої політичної суперечки та будь-якого суспільного протистояння («ідеологічної» боротьби)» [5, р.72]. Ці риси (дещо гіперболізовані Фуко) власне підготували й сформували режим функціонування постмодерністської «постправди». З 1976 року відбулися докорінні зміни в «режимі істини» – з одного боку, в західних країнах під впливом зростання ролі різноманітних громадянських рухів великі політичні і економічні інститути остаточно втратили монополію на істину, з другого – винайдені нові більш досконалі методи контролю за «режимом істини», що продемонструвала нещодавня історія з епідемією COVID-19. Саме в цей «режим істини» намагався вписатися й проімперський російський дискурс принаймні для західного інтелектуального споживача.

Але російський «режим істини» путінських часів базується вже на принципово інших засадах ніж його візаві. Монополія на засоби ЗМІ, намагання замовчувати або спотворювати інформацію перетворює «режим істини» на «режим брехні», точніше на монополію на брехню, яке закріплюється за певними владними інституціями. Влада веде себе так немов їй належить *auctoritas*, тобто незаперечний авторитет у сфері знань та наявність силового потенціалу, достатнього для того, щоб цей авторитет підкріпити. Хоча такий режим був призначений для внутрішнього споживання громадянами які погодилися обміняти свої свободи на більш-менш комфортне існування та збереження непохитної віри в могутність власної держави за умови мовчазного погодження з брехнею влади.

Повномасштабна російсько-українська війна якщо не зруйнувала, то суттєво похитнула не тільки вже усталені стереотипи сприйняття інформації, а й самі «режими істини» як у формі «постправди», так і «авторитарної брехні». По-перше, був зруйнований (на жаль не остаточно) міт про всемогутність російської держави і армії та подоланий страх європейських держав перед російською «міццю», по-друге, необхідність в об'єктивній інформації задля власної безпеки надав легітимності альтернативним засобам масової інформації: соціальні мережі стали важливим каналом отримання знання; по-третє, певна недовіра до дій української влади та розповсюдження нею інформації в дусі «постправди» не завадило формуванню загальнонаціональної громадянської солідарності в Україні з огляду на наявність загрози власного існування.

Війна з підступним агресором формує в Україні свій, «надзвичайний» режим істини. Цей режим, з одного боку, санкціонує свідомий обман супротивника, свідоме використання засобів інформаційної війни, з другого – саме в воєнних, надзвичайних умовах виявляє себе справжність/несправжність як істинність/хибність дискурсів і дій військових, державних та політичних діячів, «іменитих» та невідомих «експертів» та політтехнологів.

Російська агресія, яку влада сусідньої держави навіть не назвала війною, а лише «спецоперацією» остаточно зірвала маски з російських пропагандистів, які намагалися позірно підлаштуватися під постмодерністський проєкт «постправди». Прийняття так званого «закону про боротьбу з фейками» та внесення в Кримінальний кодекс РФ статті 207.3. «Публічне розповсюдження завідомо хибної інформації про використання ВС РФ» [12] остаточно закріпили монополію на істину за державою, встановивши авторитарний режим істини. Коли навіть використання слова «війна» щодо сучасних подій є в сусідній державі підставою для кримінального переслідування, а її державні діячі (наприклад міністр іноземних справ Лавров) публічно проголошують, що його країна

«не нападала на Україну», – стає очевидним, що Росія остаточно перетворюється в імперію тотальної брехні.

Російсько-українська війна також поставила під сумнів пануючий на Заході «режим постправди». Знаковою тут можна вважати вже згадану статтю Крістіна Сартвелла «Truth is real (Істина є реальною)». В ній він здійснює короткий огляд концепцій істини від Платона та Аристотеля до Д. Девідсона та Ж. Бодріяра. Американський дослідник вважає, що до тріумфу «епохи постправди» призвели дефляційна концепція істини в аналітичній традиції («Безглузді спроби визначити істину») та постмодерністські деконструкції цього концепту. Але неспроможність філософськи чітко визначити сутність істини є, на погляд Сартвелла, часто є нездатністю визнати її існування віч-на-віч. Він вважає, що «Істина може бути не тією вічною незмінною Ідеєю, якою її вважав Платон, але це не означає, що її можуть знищити кілька зловмисних політиків, технократів або лінгвістичних філософів, хоча технократи та деякі філософи (Девід Чалмерс, наприклад) можуть намагатися підмінити або вигадати реальність. Поки їм це не вдасться, питання істини є настільки ж актуальним, або більш актуальним, ніж будь-коли...» [4] Тобто мова йде про повернення до класичної концепції відповідності з переосмисленням концепту істини з урахуванням критичних сучасних концепцій.

В нарисі Сартвелла в якості об'єкта для критики згадується Девід Чалмерс один з найбільш відомих, навіть можна сказати «модних» філософів сучасності. Майже за місяць до початку війни 26 січня 2022 року відбулася непересічна подія у світовій філософській спільноті – у Нью-Йорку в видавництві Вільяма Нортон вийшла з друку книга одного з найвідоміших сучасних філософів Девіда Чалмерса «Reality+: Virtual Worlds and the Problems of Philosophy». Ця книжка, в майбутньому, мабуть, зможе претендувати на статус Opus Magnum австралійсько-американського мислителя. З одного боку вона є узагальненням поглядів першовідкривача «важкої проблеми» свідомості, з другого – має досить багато інноваційних, навіть епатажних думок, які дозволяють по-новому осмислити проблему істини. Чалмерс називає себе віртуальним реалістом, стверджуючи, що «сутності у віртуальній реальності реальні» – це цифрові об'єкти, які містяться в певній інформації. Він робить висновок, що ми не повинні боятися мігрувати у віртуальний світ, оскільки там ми можемо жити справжнім, повноцінним життям [3, р.238]. Не знаю, чи повернувся Чалмерс зі свого віртуального світу перед обличчям загрози світової ядерної війни, якою загрожує Заходу путінська автократія, але більшість західних інтелектуалів, навіть відверто лівого спрямування, засудила політику агресії та відвертої брехні, що проводиться сучасною Росією.

Відомий неомарксист та невтомний критик сучасного капіталізму Славој Жижек, критикуючи пацифізм своїх однодумців у питанні війни в Україні, закликає мислячу Європу прокинутися й покинути свій звичний уявний світ «постправди». В своїй статті, опублікованій в «The Guardian» він закликає лівих Європи підтримати Україна, яка виборює глобальну свободу [13].

Дещо більш помірковану позицію зайняв «патріарх» німецької та світової лівої філософської думки Юрген Габермас. В своїй статті «Війна і обурення» він поділяє загальнопоширене зараз переконання в тому, що російсько-українська війна є неприхованою агресією, розв'язаною російським президентом, який явно порушив всі норми міжнародного права. Але німецький мислитель вбачає небезпеку в переростанні її у ядерну світову катастрофу, в яку буде втягнута й Німеччина [14]. Габермас прагне зберегти той загишений постнаціональний і постгероїчний світ «постправди» європейців, який може зруйнувати поширення духу героїчного спротиву російському авторитаризму серед молодого покоління німців та

й європейців взагалі, покоління яке не мало досвіду руйнівних наслідків Другої світової та страху ядерної катастрофи в часи Холодної війни.

Треба зазначити, що страхи засновника сучасного комунікативного раціоналізму є не безпідставними: жорстке протистояння нашого народу російській агресії руйнує не тільки «імперію брехні», але й зручний, затишний режим постправди, який панував у західному соціально-політичному дискурсі до останнього часу.

Висновки. На підставі викладеного матеріалу можна зробити низку попередніх висновків. Російсько-українська війна яка триває зараз актуалізувала низку фундаментальних філософських проблем, в тому числі й проблему істини.

В західному інтелектуальному дискурсі, масовій свідомості та ЗМІ на початок 20-х років нашого сторіччя пануючим стало розуміння сучасної істини як «постправди». Ця матриця істини спиралася на постмодерністській філософській дискурс і дефляційну концепцію істини аналітичної філософії. Проте, російський варіант цього концепту став скоріше його спотворенням та використанням владними структурами. Таким чином, можна казати про два «режими істини» – західної постмодерністської постправди та російської (до якої мабуть треба додати з певними застереженнями й китайську) авторитарної брехні. Україна з 2004 року робить спроби звільнитися не лише від імперіалістичних зазіхань Росії, але й позбавитися авторитарних стереотипів мислення, притаманних ідеології «руської міру», яка остаточно перетворює сусідню державу в «імперію брехні».

Війна, яка розпочалася в лютому цього року, сприяла появі надзвичайного «режиму істини» в Україні, який поєднує в собі й свідому оману ворога, але є й засобом перевірки справжності сили та інформованості. Саме в цьому сенсі ми можемо розглядати російсько-українську війну не тільки як світоглядний конфлікт, але й як зіткнення двох режимів істини з яких народжується новий концепт істини, який руйнує два попередніх. Але цей концепт знаходиться лише в стадії формування і в повну силу проявить себе після нашої Перемоги, коли, можливо, й стане предметом нашого дослідження.

Список використаної літератури

1. Сунь цзи. Мистецтво війни. Пер. з кит. Сергій Лесняк. Львів: Видавництво Старого Лева, 2015. 112 с.
2. Тихолаз А. Г. Геракліт. Київ: Абрис, 1995. 160 с.
3. Chalmers, David J. Reality+: Virtual Worlds and the Problems of Philosophy. N.-Y.: W. W. Norton & Company. 2022. 544 p.
4. Sartwell, Crispin. Truth is real. *Aeon*. 14 April 2022. URL: <https://aeon.co/essays/truth-is-real-and-philosophers-must-return-their-attention-to-it>
5. Foucault, Michel. Dits et Écrits, Vol. 3: 1976–1979. Paris, Gallimard, coll. «Bibliothèque des Sciences humaines». 1994. 848 p.
6. Бодріяр, Жан. Симулякри і симуляція. Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2004. 230 с.
7. Макінтайр, Лі. Постправа. Пер. з англ. Р. Свято. Київ: ArtHuss. 2021. 208 с.
8. Харарі, Юваль Ной. 21 урок для 21 століття. Київ: BookChef, 2020. 416 с.
9. Почепцов Г. Від правди – до постправди, від фейку – до постфейку. Дніпроград. 22.04.2018. URL: http://dniprograd.org/2018/04/22/vid-pravdi-do-postpravdi-vid-feyku-dopostfeyku_67006
10. Ланюк Є. «Пост-права» і «три недуги» західного суспільства: рецепція ідей Чарльза Тейлора в цифрову епоху. *Вісник Львівського університету. Серія філософські науки*. 2021. Випуск 27, с. 33–43.

11. Pastukhov V. Fake news is 'very real' word of the year for 2017". *The Guardian*, 2 November 2017. URL: <https://www.theguardian.com/books/2017/nov/02/fake-news-is-very-real-word-of-the-year-for-2017>
12. The Criminal code of the russian federation. URL: https://www.imolin.org/doc/amliid/Russian_Federation_Criminal_Code.pdf
13. Žižek, Slavoj. Pacifism is the wrong response to the war in Ukraine. *Guardian*. 21 Jun. 2022. URL: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2022/jun/21/pacifism-is-the-wrong-response-to-the-war-in-ukraine>
14. Habermas, Jürgen. Krieg und Empörung. *Süddeutsche Zeitung*, April 29, 2022. URL: <https://www.sueddeutsche.de/projekte/artikel/kultur/das-dilemma-des-westens-juergenhabermas-zum-krieg-in-der-ukraine-e068321/?reduced=true>.

WAR AND TRUTH

Volodymyr Popov

Vasyl Stus Donetsk National University,

Faculty of Law, Department of Theory, History of State and Law and Philosophy of Law

Simona Petliura str., 2, 21050, Vinnytsia, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0003-3097-7974>

The article is a reflection on the relationship between war and truth, the dialectical contradiction of the role of war as a realm of trickery and deliberate deception, and a means of verifying authenticity and asserting a special "regime of truth." The article examines the essence of the concept of "post-truth" and its role in the formation of the modern epistemological field in political rhetoric and mass media. It is indicated that such an understanding of truth is based on postmodern philosophical discourse and the deflationary concept of truth in analytical philosophy. In particular, it is argued that the concept of "post-truth" does not mean a bold lie, but certain false information about the facts presented in such a way as to satisfy the emotional and value orientations of various groups of information consumers. At the same time, "post-truth" provides opportunities for manipulation by various political forces.

It is claimed that in Russia the concept of "post-truth" is used for political and propaganda manipulations and is a distortion of its postmodern model. The article analyzes the concept of the "regime of truth" put forward by M. Foucault. It is indicated that two opposite "regimes of truth" have formed in the Western world and modern Russia: the "regime of truth" and the "regime of powerful lies."

The article traces the struggle of Ukraine against the imperialist encroachments of Russia and stereotypes of thinking inherent in the "empire of lies". This struggle intensified during the war that is currently taking place on Ukrainian soil. Fundamental changes taking place in the Western intellectual environment under the influence of unjustified Russian aggression and brazen violation of not only the norms of international law, but also compliance with any norms of information submission are analyzed.

The article claims that an extraordinary "truth regime" has formed in modern Ukraine, which combines deliberate deception of the enemy, but is also a means of verifying the authenticity of power and awareness. It is proved that the Russian-Ukrainian war is not only an ideological conflict, but also a clash of two regimes of truth from which a new concept of truth is born.

Key words: truth, post-truth, war, "truth regime", "empire of lies", fake, post-national world, virtual reality, worldview optics.